

Rasionallyk we Taňry ynanjy

Category:

Edebi

makalalar, Filosofiya, Kitapcy, Nukdaýnazar, Oýlanmalar

написано kitapcy | 23 января, 2025

Rasionallyk we Taňry ynanjy RACIONALLYK WE TAÑRY YNANJY

Taňry ynanjy bilen ylym arasynda otrisatel baglanyşygyny guran ateistler rasionallyk (akyllylyk, pähimlilik) meselesinde-de meñzeş pozisiýany tutupdyrlar, ynanýanlary akylly, pähimli (rasional) we logikasynyň ýoklugy bilen ýazgarypdyrlar. Göýä pähimli we logikaly bolmagyň esasy şerti ynançsyz bolmak ýa-da dini red etmekmiş, şeýdibem bu düşüňjani öz tarapynda ulanýarlar. Aslynda, şeýle çekeleşme bilen asyrlar boýy özleri garşyladylar we bu çekişmäniň agyrlygyny öz gerdelerinde ýaly duýýarlar. Ýöne gürrüni edilyän çekeleşmede reaksiýa görnüşiniň netijesi orta çykaýypdyr. Gynansak-da, bu hilli herekete ýykgyň edýän ideologiýalaryň arasynda ýygy-ýyggydan gabat gelmek bolýar.

Taňry ynanjynyň akyl bilen baglanyşykly esasyň bolup-bolmajagy filosofik çekişme meselesidir. Ýöne bu çekişmäniň netijesinde hökmany suratda Taňrynyň barlygynyň kabul edilmegi ýa-da red edilmegi günlük tertibimize laýyk gelýän däldir. Munda diňe ynanjyň akyl-pähim esasyň bolup-bolmajagy bilen baglanyşykly ideýa gözlegleri geçirilipdir. Meselem Kant ýaly bu meselede otrisatel netijä gelenler hem ateizme barmandyr, diňe ynanç bilen akyl arasyndaky baglanyşygyň häsiýetine üns beripdirler. Şonuň üçin ynanjyň akyl bilen gurulmazlyk garaýşy bilen, ýagny örän köp dindar adam hem şeýle düşüňjededir. Taňry ynanjynyň akyl daşy (irrasional) bolýan çekeleşmesi biri-birinden tapawutly zatlardyr. Bu ýerde tankytlaýan meselämizem ikinji ýagdaýdyr. Ýagny käbir Ateistler Taňry ynanjyny tankyt edýän wagtlary otrisatel tassyklamalaryň arasyna rasionallyk (pähimlilik) düşüňjesini girizýärler.

Taňry ynanjyny rasional görkezmeýän bir ýagdaýyň özi-de, dogrusy rasional bolýan däldir. Çünki, rasional kabul edilmeýän her haýsy bir düşüňje hakyndaky hökümleriň

(teklipleriň) ählisiniňde rasional bolmazlyk töwekgelçiligi bilen garşy-garşadyr. Bu ýagdaýda ateistleriň özleri-de öz prinsiplerine görä, akyl daşy bir pozisiýa görkezjekdirler. Taňry ynanjy başda bolmak bilen bir azdan hemme meselede bir adamyň raional bolmagy mümkindir. Netijäniň polofitel ýa-da otrisatel bolmagy ähmiýetli däldir. Taňra ynanýan bir kişi ynanjynu akyl-pähimler netijesinde gorap bilse, bu pozisiýasynda-da öz içinde deňagramly, giň göwrümlü, logikaly we sistemaly bolsa, onuň rasional bolýandygyna şübhe ýokdur. Şonuň ýaly görnüşde bir adamyň-da meňzeş bir ýagdaýy bilen ynançsyzlyga barmaga çalyşmagy daşda däldir. Şonuň üçin rasional bolmak dogmatik bolmagyň tersi, antonimi hökmünde ähli adamlara häsiýetli bir ýagdaý bolmalydyr. Her haýsy bir ynsanyň monopoliýasynda bolan bir şahslyk hökmünde pikirlenmeli däldir.

Dogrusy, ortada ýekeje-de akyl düşünje ýokdur. Käbir akyldarlaryň pikirine görä, tapawutly rasionallyk kesgitlemeleri bar. Şeýle bolsa, käbir ateistleriň ynançdan akly daşda bolýandygy bilen baglanyşykly tezisleri-de manysyz hem düşnüksiz bolýar. Meselem, aslynda materialist bolan maddany, materiýany esas edip alýandygy üçin akly her hili ylymyň, maglumatyň çeşmesi hökmünde görmäýän käbir ateistler din meselesi gün tertibine gelende, näme üçindir, pozisiýa üýtgetmekde we akyl ýaragyna saralyp, dini tankyt etmäge çalyşýarlar. Käbirleriniň pikirine görä, akyl bilen Taňra gidilmegi mümkin dälkä, bir başgasynyň pikirine görä-de, mundan has akylly hereket görülen däldir.

Ýöne her zada garamazdan, akylsyzlyk we logikasyzlyk hakda kötekleme her iki tarapyňam ulanmazlygy gerekdir. Ýagny Taňrynyň barlygyna ynansa akylly, ynanmasa akylsyz bolýar ýa-da tersine, onuň barlygyny red edende, rasional, kabul edende-de, dogmatik bolýan usul adamyň öz-özünü (tebigatyny) inkär etmegi we akyl-pähimini-de çekilişler ýagdaýa getirmegi bilen netijelenjekdir.

Bir adamyň Taňrynyň barlygyny uzak oýlanmalardan we belli bir paýhaslanmadan soňra akyl taýdan zerur görmesinden başga tebigy näme bolup biler? Ýene bir ynsanyň şol bir meselede

parhly pikirlenmegi, iň azyndan parhly pähimlerde bolmagy-da, teoretiki taýdan ähtimaldan daşda däldir. Şonuň üçin ylmylyk meselesinde bolşy ýaly, rationallyk bolmak ýagdaýynda-da bir tarapyň absolýut üstünligi gürrüň obýekti bolup bilmez. Dagy näme, bu ýagdaý ylmyň we aklyň ynsany ynançsyzlykdan artykmaç Taňrynyň barlygyna äkidýän hakykatyny üýtgetmez. Şeýle hem akyl bilen Taňrynyň barlygynyň subut edilmeýändigini hakyndaky usul hökmüni suratda ateizm bilen netijelenmez. Şonuň ýaly teoretiki akyl bilen Taňrynyň subut edilmeginiň mümkin bolmaýandygyna ynanan Kant hem, ýokarda aýdylşy ýaly, ateist bolmandyr, tersine Taňra giden başga bir ýoluň gözleginde bolupdyr.

Akylly we logikaly bolmagyň nämedigi hemme kişi tarapyndan belli zat. Filosofiýada bularyň haýsy mana eýedigini äşgärdir(38). Mundan başga-da filosoflaryň akylly we logikaly bolandyklaryny ýa-da olaryň bu meselelere ähmiýet berendigini pikir etmek kyn däldir. Bu nukdaýnazardan garalanda, rasional bolýandygyndan şübhe edilmeýän logiki sistema bilen düşüňjelerini beýan eden birnäçe filosoflar Taňrynyň barlygyna ynanýandygy garaşylmadyk ýagdaý bolamaz. Ynanmaýanlaryň köpüsi ynanmak bilen ynamsyzlygyň arasynda kynçylyk çeken kişilerdir. Şonuň üçin akyl, filosofiýa we ylmy düşüňjaniň Taňryny red edişi ýaly tassyklamalar diňe hakykat bilen baglanyşmaýan ideologik gipotezadyr. Filosoflaryň adaty we gadymdan gelýän dindarlar bolmandygy dogrudyr. Ýöne olaryň köpüsiniň, ateistler ýaly Taňryсыз dünýäni oý-pikirinde janlandyрмаýandygy we dinsiz ýaşaýыş gurmagy maksat edinmeýändigini aýry meseledir.

Rasional bolmagy, ýagny pähimlilikini tehniki termin hökmünde akylçylyk (rasionalizm) manasynda alsak, ýene ýagdaýyň üýtgemeyändigini göreris. Filosofik mekdep hökmünde pähimi bilen meşhur bolan akylýdarlar Dekartes, Spinoza we Leýbnis ýaly filosoflary red edişleri ýaly Taňrynyň barlygyny subut etmek üçin köp zähmeti sarp edipdirler(39). Şonuň üçin ateistleriň bu meselelerde ynanýan adamlara ýönkeýän kötekleme ýañzytmandyrlar. Çünki beýle kötekleme we düşüňjeler ideologik maksatly bolup, hakykata alnyp biljek zatlar däldir.

Käbir dindarlar tarapyndan, akyl taýdan Tañrynyň barlygynyň düşüniş bolmajakdygy tassyk edilipdir. Hatda, Tañrynyň barlygyna ynanaýan ýagdaýynda örän köp adamyň akyl meselesinde kararsyz, ynamsyz aýdýandyklaryna gabat gelmek bolýar. Ýöne bu garaýyş bizi ol kişileriň ynançlary meselesinde ýalňyşdyrmaly däl. Olaryň göz önünde tutan zatlary akylyň ynanjy red edişi ýaly tassyklanýan däldir. Tersine, akylyň bu meslede ýetersiz galyşy, çäksiz bolşy we hemme zady bilmeýändigini bilen baglanyşykly tezisdir. Şonuň üçin bu garaýyş nukdaýnazaryny beýlekilerinden aýyrmak gerekdir.

---

(38) Süleýman Haýri Bolaý, Filosofik doktrinalar we terminler sözlügi, Ankara 1996, s.6-13.

(39) John Cottingham, The Rationalists, Oxford 1988, s. 175-185.

Aýdyn TOPALOGLY Edebi makalalar